

SUPEREROGACE NEOHROŽUJE MORÁLNÍ EVOLUCIONISMUS

Ve vědecké literatuře se objevuje přístup, který můžeme označit jako „morální evolucionismus“. Jde o zkoumání lidské morálky v evolučním kontextu, ze kterého se mohou dovozovat závěry pro její současnou aplikaci. Tento přístup v *Reflexi* zpochybnil Ondřej Beran v článku *A to se vyplatí!*,¹ kde uvádí několik námitek proti široce chápanému morálnímu evolucionismu. Ve své polemice ukazují, že některé Beranovy výtky se nezdají být důvodnými.

V první části statě představím morální evolucionismus a Beranovy námítky. Ve druhé části se zaměřím na obecnou tezi, že jednání je morální, protože je přínosné pro kooperaci, která je dle Berana typická pro předmětný přístup. Ve třetí části se věnuji příkladu lidického kněze Štemberky a jeho supererogačnímu jednání.

Domnívám se, že v rámci morálního evolucionismu lze za morální označit i supererogační jednání, které přímo neprospívá „fitness“ daného společenství a kooperaci.

A to se vyplatí

Pod hlavičku morálního evolucionismu lze podřadit autory, jako jsou Michael Tomasello, Jonathan Haidt, Richard Joyce, Christopher Boehm nebo Joshua Greene. Ti chápou morálku jako evolučně vzniklý mechanismus, který umožňuje společenství omezovat sobectví a dosahovat spolupráce, což přináší prospěch celku i jednotlivcům. Morální jednání má podle nich směřovat právě k tomuto cíli.

V rámci této tradice je současná morálka pokračováním a transformací svých původních zdrojů. Mezi naším jednáním, morálkou našich lidských předků, a dokonce i prosociálním jednáním našich opičích předchůdců je historické kontinuum. Z prosociálního jednání vznikla

¹ O. Beran, *A to se vyplatí! Morálka jako spolupráce?*, in: *Reflexe*, 60, 2021, str. 5–28.

skutečná spolupráce, kultura, sdílení a společná intencionalita.² Dávnou historií morálky zkoumají tito autoři zejména srovnáním s primáty (Tomasello) nebo se skupinami lovců a sběračů (Boehm).

Dle Berana je ústřední kategorií tohoto pojetí morálky výhodnost, a to jak pro jednotlivce, tak pro skupinu. Ve svém článku dále představuje tři konkrétní příklady, které morální evolucionismus nemusí uznávat jako morální, přestože morální jsou. Jedná se o kněze Štemberku, o situaci umírajícího člověka a o otázku *animal ethics*. Nejprve se zaměřím na spojení morálky a kooperace a poté na protipříklad s knězem Štemberkou.

Jednání je morální, protože je přínosné pro kooperaci

Dle Berana charakterizuje morální evolucionismus jednání jako morální, pokud prospívá spolupráci. Autor uvádí, že „to, co činí morální jednání morálním, je skutečně jeho přínos pro „účinnější“ nebo „úspěšnější kooperaci““.³ Souhlasím s tím, že probíraný přístup lze takto chápat, ale je potřeba dodat několik upřesnění. Za prvé je třeba rozlišit konkrétní jednání a obecné pravidlo. Za druhé je rozdíl mezi původním smyslem jednání a jeho současnou aplikací.

Morální evolucionisté opravdu spojují morálku s kooperací.⁴ Přesněji řečeno, má se jednat o řešení problému kooperace.⁵ Morálka slouží k potlačení černých pasažérů a posílení spolupráce.⁶ I v morálním evolucionismu je chápána jako normativní,⁷ i když v evoluci sehrála zásadní roli morální psychologie.⁸

Morální evolucionisté ale netvrdí, že by konkrétní jednání bylo morální jenom a právě tehdy, když je přínosné pro kooperaci. Evoluce není

² M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, Cambridge (MA) 2016, str. 3.

³ O. Beran, *A to se vyplatí! Morálka jako spolupráce?*, str. 8.

⁴ Např. M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, str. 2.

⁵ J. Greene, *Moral Tribes Emotion, Reason, and the Gap between Us and Them*, New York 2013, str. 23.

⁶ C. Boehm, *Moral Origins. The Evolution of Virtue, Altruism, and Shame*. New York 2012, str. 67, nebo M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, str. 4.

⁷ M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, str. 73.

⁸ Tamt., str. 135.

schopna vysvětlit každé jednotlivé jednání, ale pouze jeho základ.⁹ Jednání je morální, protože je v souladu s morálními pravidly, jež skupina uznává. Tato pravidla mají prospívat kooperaci, a to buď svou vnější silou, nebo tím, že jsou internalizovaná.¹⁰

Základ morálky je pro nás intuitivní.¹¹ To však vede k tomu, že je v některých situacích nevhodný či neadekvátní. Vyvinul se v konkrétních podmínkách, které nemusí být v dnešní době splněny, nebo se zde naopak vyskytnou nové relevantní aspekty.¹² Stejně tak sdílená morální pravidla vznikla v konkrétní historické situaci jako rozvinutí a konkretizace evolučně daných morálních základů. Evoluce má tedy vysvětlit východiska morálky, nikoli každé jednotlivé jednání. Beranovo tvrzení je proto třeba upřesnit tak, že jednání je morální, pokud je v souladu s morálními intuicemi nebo pravidly, která mají být obecně přínosná pro kooperaci. Morální evolucionisté chtějí morálku zakotvit ve spolupráci, nikoli ji na ni redukovat.¹³

Je rozdíl mezi původním smyslem jednání a jeho současnou aplikací. V biologickém slova smyslu již zřejmě evoluce morálky skončila¹⁴ (ačkoliv se objevují i opačné názory),¹⁵ nikdo z morálních evolucionistů však nepopírá, že morální pravidla se mohou i dnes měnit. Morální reakce vznikly v konkrétních podmínkách a odpovídaly jim. Je výhodné reagovat správně a rychle, například zachránit člověka padajícího ze skály, nikoli o tom přemýšlet. Proto mají morální intuice své morální spouštěče. Ty původní jsou však nyní doplněny o nové, kterých je více.¹⁶ Tato flexibilita umožňuje přežít.¹⁷ Morální intuice ovšem také můžeme podrobit racionální kontrole¹⁸ nebo je ovlivnit.¹⁹

Částečně se tu objevuje následující paradox: Na jednu stranu je výhodné být flexibilní a racionální, na druhou stranu je často lepší nepřemýšlet

⁹ J. Haidt, *Morálka lidské mysli. Proč lidi rozděluje politika a náboženství*, Praha 2013, str. 173.

¹⁰ C. Boehm, *Moral Origins*, str. 228.

¹¹ J. Haidt, *Morálka lidské mysli*, str. 38.

¹² J. Greene, *Moral Tribes*, str. 212.

¹³ M. Tomasello, *A Natural History of Human Morality*, str. 143.

¹⁴ C. Boehm, *Moral Origins*, str. 17.

¹⁵ J. Haidt, *Morálka lidské mysli*, str. 258.

¹⁶ Tamt., str. 171.

¹⁷ C. Boehm, *Moral Origins*, str. 95.

¹⁸ J. Greene, *Moral Tribes*, str. 120.

¹⁹ J. Haidt, *Morálka lidské mysli*, str. 99.

a jednat. Lidé jsou schopni obojího, protože lidský mozek je nastaven na oba procesy.²⁰ Intuitivní reakce jsou ve většině případů správné, stejně jako tradiční pravidla. Příkazy jako „nezabiješ“ a emoční odpor k násilí není třeba zpochybňovat. Některá morální pravidla, jejich internalizace a intuice ale mohou v pozměněných podmínkách působit proti svému původnímu cíli nebo být nedostatečná. Příkladem mohou být tzv. trolley problems, tragédie zdravého rozumu²¹ nebo menší ochrana jednotlivců nepatřících do naší skupiny.

Jednání, které původně sloužilo k podpoře kooperace, jí nemusí nutně sloužit i nyní, přestože bude aplikací morálního pravidla, které je součástí sdílené morálky. Jednání, které je s normou v souladu, označíme jako morálně správné, ačkoliv kooperaci v konkrétním případě neprospívá. Tento závěr pozici morálních evolucionistů neoslabeje, naopak to podporuje jejich tezi o vývoji morálky, době jejího ustálení a vázanosti na podmínky vzniku.

Lze tedy shrnout, že dle morálního evolucionismu není nutně každé morální jednání bezprostředně přínosné pro kooperaci. Upřesněně tvrzení o spojení morálky a přínosnosti kooperace je základem pro uchopení supererogačního jednání v rámci morálního evolucionismu.

Supererogace kněze Štemberky

Josef Štemberka byl za druhé světové války lidickým knězem. Před nacistickým vpádem do Lidic byl v Kladně a měl dostat varování, že se nemá domů vracet. To ale neuposlechl. Po příchodu gestapa poskytoval lidickým mužům duchovní oporu a útěchu. Údajně mu byl Němci nabídnut odchod, který odmítl, načež byl popraven.

Beran uvádí, že ze Štemberkovy oběti nevyplýnul sdílený prospěch; Lidice jako společenství díky ní nadále neprospívalo. Výsledkem nebylo ani zvýšení kompetitivní úspěšnosti. Jednou z implicitních složek evolucionistické teorie ale je, že z morálně hodnotné oběti vzejde pro celek přínos, z kterého bude moci čerpat. Nic z toho zde neplatí a není jasné, jak by morální evolucionismus obhájil morální správnost tohoto jednání.

Otázkou také je, zda a v jakém smyslu mohlo Štemberkovo jednání prospět lidstvu jako celku. Beran se ptá, zda si lze představit pravidlo „měl

²⁰ Tamt., str. 79.

²¹ J. Greene, *Moral Tribes*, str. 5.

bys jít na smrt s ostatními, i když to na jejich osudu nic nezmění“ a účel, jehož dosažení by mělo napomáhat. Jsou sice možné argumenty, které takovému jednání připíší symbolickou či inspirativní hodnotu, díky čemuž může nepřímo vést k prospěchu společnosti. Nicméně zdá se, že morální hodnota Štemberkova jednání by neměla záviset primárně na tom, zda se někdo o jeho příběhu dozvěděl. Do evolučních vysvětlení morálky supererogace obecně příliš nezapadá, resp. vyžaduje zvláštní vysvětlení, s nímž se pojí specifické problémy.

Dle Berana je Štemberkovo jednání z pohledu převládajících etických teorií morálně správné a zaslouží chválu. Zároveň se dá pojímat jako supererogace. Beran pak problematizuje vysvětlení Bennové, která se snaží uchopit supererogaci v rámci morálního evolucionismu.²² Beran napadá její tvrzení, že supererogace není součástí mechanismu vzniku morálky, ale spíše jeho nahodilým vedlejším produktem. Dle jeho názoru činy morálních světců jsou sice méně obvyklé než běžné morální činy, ale označíme-li je za extrémní, byť inspirující formu běžné morálky, unikne nám, že ukazují ideální tvar toho, o co v morálce jde, a nemohou tedy být sekundární.

S Beranem souhlasím v tom, že jednání Štemberky bylo morálně správné a že se jedná o supererogaci. Rozcházejí se s ním až v úvaze o neschopnosti morálního evolucionismu uchopit supererogaci a v konkrétním případě obhájit správnost Štemberkova jednání. Štemberka jednal nad rámec svých povinností a jeho čin nepřispěl kooperaci ve skupině ani jejímu přežití. Přesto se domnívám, že jej lze i prizmatem morálního evolucionismu označit za morálně správný. Celou záležitost můžeme interpretovat jako následování obecného pravidla nad nutnou míru. Obecné pravidlo zní, že člověk nemá opouštět skupinu v nebezpečí, a to ani smrtelném. Typickým příkladem jsou vojáci, kteří nasazují život především pro své druhy.²³ Jsme evolučně nastaveni na spolupráci ve skupině,²⁴ a není tedy překvapivé, že povinnosti směřující ke skupině v ohrožení budou jedny z nejprosažovanějších a nejceněnějších. Ve většině případů se „slepé“ následování pravidel zdá být evolučně výhodnější než jejich zpochybňování; často je efektivnější následovat pravidlo než

²² C. Benn, *Supererogatory Spandrels*, in: *Ethics & Politics*, 19, 2017, str. 269–290.

²³ J. Haidt, *Morálka lidské mysli*, str. 272.

²⁴ J. Greene, *Moral Tribes*, str. 23, nebo C. Boehm, *Moral Origins*, str. 246; stejně J. Haidt, *Morálka lidské mysli*, str. 237.

o něm přemýšlet. Zároveň psychologicky platí, že připisujeme morálním hodnotám nepopíratelnou autoritu.²⁵

Většina lidí by možná na místě Štemberky z různých důvodů utekla a zřejmě by jim to nikdo nevyčítal. On zvolil morálně správnou, nikoli však nutnou cestu. Jednal dle pravidla, o němž pravděpodobně nevěděl, že má původně sloužit přežití a prospěchu společnosti. Každopádně však platí, že následování pravidla, které směřuje ke kooperaci, není v rozporu s morálním evolucionismem, a to ani v případě, kdy výsledek takového jednání kooperaci vylučuje.

Souhlasím s tím, že supererogace není jen vedlejší produkt evoluce: jedná se naopak o důsledné dodržování morálky. Ačkoliv podstoupená oběť nevede k prospěchu společnosti ani ke kooperaci, je možné ji v rámci morálního evolucionismu uchopit bez toho, aby byla označena za sekundární fenomén. Projevená supererogace totiž signalizuje, že je na daného člověka úplně spolehnutí. To mu dává výhodu při výběru partnera na základě reputace,²⁶ což je důležité, protože reputace a klepy jsou klíčovou součástí předávání morálních norem²⁷ a potlačení černých pasažérů.²⁸ Lidí pod tímto tlakem dokonce obecně více zajímá jejich pověst než spravedlnost.²⁹ Supererogace proto není v rozporu s tvrzeními morálních evolucionistů. Naopak ji lze v rámci jejich teorie vysvětlit bez toho, aniž by byla označena pouze za vedlejší produkt morální evoluce. Představuje jednání, které je v souladu s obecnou, evolučně danou snahou o dobrou pověst. Nic na tom nemění ani skutečnost, že si v konkrétním případě tuto pověst daná osoba (v našem příkladě kněz Štemberka) již neužije.

Domnívám se, že Beranova kritika vychází také ze spojení morálního evolucionismu s utilitarismem. Utilitarismus nejlepší volby, který za morální považuje pouze výběr nejlepší možnosti a nerozlišuje mezi morálně lepšími a horšími činy, může opravdu uchopit supererogaci jen obtížně.³⁰ Supererogace se rovněž zdá být v rozporu s teorií racionality.³¹

²⁵ R. Joyce, *The Evolution of Morality*, London 2006. str. 191.

²⁶ C. Boehm, *Moral Origins*, str. 64.

²⁷ Tamt., str. 34.

²⁸ Tamt., str. 240.

²⁹ J. Haidt, *Morálka lidské mysli*, str. 107.

³⁰ M. Ferry, *Does Morality Demand Our Very Best? On Moral Prescriptions and the Line of Duty*, in: *Philosophical Studies*, 165, 2013, str. 573–589, zde str. 575.

³¹ C. Tarsney, *Rejecting Supererogationism*, in: *Pacific Philosophical Quarterly*, 100, 2019, str. 599–623, zde str. 606.

Morální evolucionisté se však ani k jedné z těchto pozic nehlásí. Netvrdí, že by každé jednání muselo být nejlepší či racionální volbou. Naopak často pracují s morální psychologií a emocemi.³² Jednání Štemberky a supererogace obecně mohou tedy být v rámci morálního evolucionismu označeny za morální a za jednání v souladu s touto teorií, přestože v konkrétním případě nevedou k přežití skupiny ani ke spolupráci.

Závěr

V tomto textu jsem se věnoval Beranovým námitkám proti morálnímu evolucionismu. Nejprve jsem tento koncept krátce představil a poté se zabýval dvěma konkrétními problematickými okruhy. Za prvé se jednalo o spojení morálky a kooperace a za druhé o supererogaci kněze Štemberky. Jsem přesvědčen, že morální evolucionismus dokáže na Beranovy námitky nabídnout uspokojivé odpovědi. Spojení morálky a spolupráce potřebuje upřesnit a supererogace vyžaduje odkaz na pravidla.

Obecně se domnívám, že morální evolucionismus nám může říci mnoho užitečného o naší morálce. Ačkoliv chápu Beranovu námitku, že vznik instituce často nevypovídá o jejím obsahu, u morálky se tomu zdá být naopak. Současná morální pravidla jsou výsledkem dlouhého vývoje a odrážejí historické okolnosti svého vzniku. To samozřejmě neznamená, že se jich můžeme zbavit či o nich přestat filosoficky uvažovat. Můžeme je však podrobit argumentačně silnější kritice.

Martin Dominik

³² Např. C. Boehm, *Moral Origins*, str. 20.